

GOMBÁR CSABA

## Szóra szó

*Válasz a hozzászólásokra*

„A világot valójában formáló energia olyan érzelmekből fakad – faji büszkeségből, vezérimádatból, vallásos hitből, a háború szeretetéből –, amelyeket a liberális értelmiségiek mint anakronizmust mechanikusan számításán kívül hagynak, s ezeket általában oly sikeresen irtották ki magukból, hogy ezért el is veszítették a cselekvéshez szükséges erejüket” – írta George Orwell 1945-ben. („The energy that actually shapes the world springs from emotions – racial pride, leadership, religious belief, love of war – which liberal intellectuals mechanically write off as anachronism, and which they have usually destroyed so completely in themselves as to have lost all power of action.” G. Orwell: *Wells, Hitler and the World State*. In: „Collected Essays”, Secker and Warburg, London 1968. 162. p.)

Most, amikor az etnikai büszkeség oly sok alkalommal az etnikai vezetők vallásos imádatával és a háborúskodás szeretetével párosul, akkor az ember kénytelen elmerengeni Orwell kortalan érvényűnek tetsző megállapításán. Tény és való, hogy időnként irritáló a liberális tollforgatók nagy-nagy megértése és tolerancia-hirdetése az olyasfajta érzelmek iránt, amelyek most az etnikai identitás ébresztése, erősítése és állampolitikai rangra emelése körül jelentkeznek. Ugyanarról a cselekvésképtelen, kontemplatív magatartásról lenne szó most is, mint ötven évvel ezelőtt? Bármilyen történik is, úgyis az egyén húzza a rövidebbet? Az egyéni szabadság csak bakfitty? Nem fakadhat belőle pozitív társadalomformáló, erőteljes és tömeges érzelem?

Köszönettel tartozom A. Gergely Andrásnak, Balassa Péternek, Bíró Gáspárnak, Garai Lászlónak, Heller Ágnesnek, Szilágyi Ákosnak és Kende Péternek, hogy reflektáltak a *Politikatudományi Szemlében* tavaly szeptemberben megjelent dolgozatomra és kifejtették álláspontjukat. Ellenvetéseik nyomán talán már többet értek abból,

amit mint társadalomszemléletünk etnizálódását törekedtem jelezni és elemezni. Kritikai észrevételeik segítettek álláspontom megerősítésében. Ugyanez vonatkozik Lányi Andrásnak a *Lígerben* (1995/7.) megjelent hozzászólására is, melyre szintén e helyt kívánok reflektálni. Sem eredeti írásomat, sem a folytatásaként megjelent elemzésemet (2000, 1995/6.) nem fogom itt megismételni, miként az általam félreolvasásnak ítélt momentumokra sem kívánok szót vesztetgetni. Megjegyzéseim – a szóra szó értelemben – a hozzászólások megjelenési sorrendjében követik egymást.

Heller Ágnes tanulmányában megfogalmazott állításokkal szinte teljes mértékben egyetértek. Hogyne értenék egyet azzal, hogy e kérdésekről nem érdemes általános elméletet kidolgozni? Miért is vitatnám, hogy a posztmodernizmust balgaság lenne általában antimodernizmussal vádolni? Miért ne látnám be, hogy valamely identitásválasztás önmagában erkölcsileg közömbös mindaddig, amíg ennek alapján erkölcsi vétkeket nem követnek el? S legfőképpen: hogyne értenék azzal egyet, hogy a modernitásnak az egyetemesség és partikularitás között szélsőségesen kilengő ingája az extremitások következtében mindig az egyes embert sújtja?

Eszem ágában sem volt általános elméletet barkácsolni. Nem bocsátkoztam erkölcsi ítélezésekbe sem – egyébként sem szoktam. A kollektív jogokat illető szkepszisem pedig éppenséggel a minduntalan vesztes egyén szabadsága érdekében fogalmazódott. Való igaz, hogy a posztmodernizmust, biopolitikát, etnicizmust, multikulturalizmust nem határoztam meg szabatosan – lehet, hogy ha érdemesnek tartanám, akkor sem tudnám ezt kielégítően megtenni, de írásom alcímében jeleztem, hogy nem a posztmodernizmusról, hanem csak az általam kifogásolhatónak tekintett pöttyeiről szólok.

Hangsúlyozom tehát, hogy egyetértek Heller Ágnes véleményével a szóban forgó kérdéseket illetően. Hozzászólása azonban egy vonatkozásban mégis meglepetést okozott. Azt írja: „Semmi sem mutat azonban arra, hogy az etnokrácia ne férne meg a demokráciával. Az Egyesült Államok etnokráciái például a lobbyk szerepét töltik be. (...) A demokrácia összes vezető intézményének magatartását megszabják a lobbyk között kialakult erőviszonyok, ezek között az etnokráciák hatalma. (...) Az etnokrácia mint legális maffia fontos alkotóeleme az amerikai demokratikus politikának” (Politikatudományi Szemle 1994. 4. sz. 119. o.).

Mindeddig úgy tudtam, hogy az Egyesült Államok irigyelt, avagy például a komunitáriusok által a „társadalmi atomizáltság” miatt belsőleg bíralt politikája mind állami, mind szövetségi szinten az individuumok állam-konstituáló elvére és gyakorlatára épül. Az etnicizmust állampolitikává formáló törekvések, mint számos esetben a történelem során, manapság is legyintve utalnak az amerikai kivételességre, mint ami nem követhető és nem követendő. Amerika eredendően nem nemzetállam, s mai intézményesült állampolitikájában sem biztosít helyet az etnikai elvnek. Ez meglehetősen elterjedt álláspont. Az amerikai belpolitikát pedig az etnopolitika hívei azért

bírálják vagy hagyják figyelmen kívül, mert az etnikai csoportok kollektív jogai nem testesülhetnek meg a törvényhozásban, s az etnikai sérelmeket reparáló döntések csak az egyéni jogokat preferáló bírói ágon jutnak így-úgy érvényre. Egyszerűen szólva, az amerikai képviselők vagy szenátorok egyénileg ugyan lehetnek feketék, latin-amerikaiak vagy örmények, de mandátumaikat nem etnikai kollektívumoktól kapják, s nem is etnikumokat reprezentálnak, hanem az őket megválasztó egyéni állampolgárokat. Ha pedig nem etnikai kollektívumokat reprezentálnak, akkor az Egyesült Államok még mindig állampolgárainak állama, s nem etnikumai által képzett állam. A kettő között jelentősnek vélem a különbséget.

Azt persze tudjuk, hogy az Egyesült Államok telis-tele a legváltozatosabb etnikai csoportokkal, amelyek autonóm módon szerveződnek, s magától értetődő természetességgel és nem eredmény nélkül lobbyznak. Az etnikai csoportokat bizonyos előnyökben részesítő nevezetes affirmatív akciók, amiket mi „magyarul” pozitív diszkriminációknak nevezünk, éppenséggel ennek tudhatók be. Ebben az értelemben „Az etnokrácia mint legális maffia – ahogy Heller Ágnes mondja – fontos alkotóeleme az amerikai demokratikus politikának”. Érdekes persze, hogy ő maga is maffiának minősíti ezt a politikai mozgást. Hogy ez valóban összefér-e azzal, amit összefoglalóan amerikai demokráciának nevezünk, arról Heller Ágnesnek nemcsak engem, hanem olyan amerikai szerzőket kellene meggyőznie, mint például Arthur Schlesinger, aki a multikulturalizmusnak az amerikai szövetségi rendszerbe törő állampolitikai érvényesülését a demokrácia rombolásának tekinti (lásd tőle *The Disuniting of America. Reflection on a Multicultural Society*. W.W. Norton and Co., New York 1992.).

Mérlegelendő még egy szempont a modernitás – demokrácia – etnokrácia összefüggésében. Amit modern uralmi szerkezetnek vélek, azaz a demokrácia, bürokrácia, technokrácia és logokrácia politikai rendszerenként jelentősen eltérő egyensúlytalanságokban bukácsló, de történelmileg mégiscsak valamiként kifinomult összjátéka, valóban megférne-e az etnicitás valamikénti uralmi intézményszerűsítésével. (Nem akarok szavakon lovagolni, de az uralom etnokratikus formája éppúgy nem passzintható a demokráciával, mint az ochlokrácia vagy az autokrácia – lévén éppenséggel a demokrácia negációi.) S itt nemcsak a demokráciáról van szó, hanem a demokratikus érdekérvényesítés mellett az igazgatási, termeltetői és tudományos ésszerűségek, szakszerűségek és legfőként az ilyen intézmények etnikai elvű megfeleltetéséről. Jómagam ennek lehetőségét még nem tudtam belátni. Persze hogy az etnokrácia létezik és hat, de mintha csak konfliktusok során érintkezne a modern uralmi szerkezettel. Mondhatja erre Heller Ágnes, hogy „megférnek egymással”, ha ezen azt érti, hogy ott vannak együtt a politikai térben. Persze, akár a tűz meg a víz a természeti térben. De nem zárhatom ki, hogy a tolerancia mellett az etnikai csoportok állampolitikai rekogníciója is bekövetkezhet még az Egyesült Államokban is. Ha ily formában átalakul az Egyesült Államok mint állam – s egyben marad, avagy Quebecjei lesznek

–, akkor majd megláthatjuk, miként „fér meg” a ma ismert uralmi berendezkedése az etnokráciával.

Nem kétséges, hogy az etnicitás minden lehető demokratikus technikát is fölhasznál céljai elérése érdekében. Mondhatjuk, hogy az etnokratikus törekvések is élnek a demokratikus javakkal. Miért is ne? Ez mindenkinek a rendelkezésére áll. Ezzel nincs is baj. A baj a vallott célokkal van, az etnikai alapú bezárkózással, a kirekesztéssel, a homogenitásra késztetéssel, ami jobbadán pokoli zűrzavarral jár (lásd ehhez P. Moynihan: *Pandemonium. Ethnicity in International Politics*. Oxford University Press, Oxford 1993.). Praktikusán meg azzal, hogy az egyén megint pórul jár. Talán a demokratikus értékekkel és célokkal össze nem egyeztethető törekvéseket mégiscsak érdemes vitatni. Hiszen nemcsak az emberi szabadságnak, hanem a toleranciának is vannak határai.

*Bíró Gáspár* számos fontos kérdést vet föl az etnopolitika és a nemzetközi jog jelen állapotáról. Nemcsak azt mondja, hogy az önrendelkezési elv és jog fogalmai homályosak, hanem azt is, hogy e téren „a nemzetközi közösség elméletileg és gyakorlatilag is tehetetlenségre van kárhozthatva”. Többségben vannak ugyanis azok az államok, amelyek a területi integritásra hivatkozva megakadályozzák az önrendelkezés alanyának, demokratikus technikáinak és a nemzetközi testületek által elfogadható és érvényesíthető jognak a tisztázását. Az államalkotó többségi etnikumok a nemzetállam széles körben elfogadott keretei miatt nyeregben vannak és őrzik pozícióikat, s a nemzetközi szervezetek és az általuk hangoztatott jog az ő érdekeiket szolgálja. Ők a „politikai érdek- és értékszála elsőrangú helyzetei”. Az államtalan etnikumok pedig autonómiát, önrendelkezést követelve – amiről, láthatjuk, a nemzetközi jog nem tudja, hogy micso-da – szeretnének állami rangra szert tenni.

Ebben a bénító helyzetben *Bíró Gáspár* szerint a politika és az etnicitás viszonyában elvileg elképzelhető az etnikailag semleges állam, kidolgozható a birodalom eszméje, de elemezhető harmadik lehetőségként a többségi etnikum kizárólagos állambirtoklása. Ő maga a legutóbbi úton jár, s nyilván ebből következik azon álláspontja, miszerint ma még – történelmi perspektíva hiányában – nem ítéltető meg az etnikai pártok és mozgalmak szerepe. Nekem úgy tűnik, hogy az általa választott elemzési körben, ahol a nemzetállam magasztos fogalmából szerinte is kilóg az etnikai lóláb, akár pozitívan is értékelhetné az etnikai pártokat, mint az elnyomott etnikai kisebbség kényszerű politikai létformáját. Bár a kérdés valóban az, zsákutcának bizonyul-e, hogy én az etnikailag semleges állam koncepcióját tartom mind elméletileg, mind gyakorlatilag alkalmasnak a bénultságot oldó megoldások keresésére.

*Garai László és Balassa Péter* – egymástól függetlenül – már hozzászólásaik első mondatában leszögezik, hogy ők nem a politika tudósai. (Ki az?) Annál érdekesebb, hogy éppen ők azok, akik filozófiai értékűen esszenciálisat mondanak a politikáról. *Garai László* írja: „Mert azt, hogy egy társadalmi univerzumban milyen történet zajlik,

valószínűleg a *forma* határozza meg, amelyben a történelem elrendezi a maga játékának szereplőit, nem pedig az *anyag*, amely ezeket a formákat hordozza.” Balassa Péter pedig az individualitás nagykorúságát, felelősségének terhét elhárító és eltorzult közösségekbe menekülést jellemzi úgy, hogy „nem a tartalom az etnikai-biológiai, hanem a működési struktúra”. Én is így gondolom. A politikum lényege a formaadás, a megformált tartalom. A zoon politikon, a társadalomban élő ember formát ad társadalmi környezetének. A politikum tartalmilag változik a történelem során. Amit politikainak hiszünk, nevezünk és ezáltal politikaivá teszünk, az az esetlegességekben bukácsoló formaadás.

El lehet bíbelődni a 20. század végére kialakult, materializálódott politikai intézményekkel, a rendszerszemlélet nyomán szépen kikiristályosodott politikai alrendszer fiókocskáival, de hát egyre több ilyen rekeszből illan el a politika. Innen, hogy Balassa Péter is olyan kifejezéseket használ, mint „ez már nem politika”, „új politika”, „poszt-politika” stb., hogy aztán jó elméleti ösztönrel mutasson rá a formaadó szerkezetre. Arra tehát, ami társadalmilag fontos. Ebből persze az is következik, hogy nemcsak a történelemnek nincs vége, hanem a politikának sem. Az ún. információs társadalomban, amely körülöttünk bontakozik, új tartalmak kerülnek a politika napirendjére, eddig nem gondolt dolgokat fogunk politikainak minősíteni, s századosan megoldatlan problémáinkat fogjuk az út szélén hagyni. De semmi jel nem mutat arra, hogy az előbb jelzett módon fölfogott politikumot magunk mögött hagyhatnánk.

Ebben a spekulatív éteri magasságban sem Garai Lászlóval, sem Balassa Péterrel nincs tehát vitám. Annál inkább A. Gergely András-sal. Ami nem könnyű, mert ő maga írja hozzászólásának intellektuális stílusáról, hogy „csillagszerűen széttartó, laza szállal egymáshoz kapcsolódó asszociációkkal egészítem ki a szerző fejtegetéseit”. A. Gergely András indignálódva kérdi: miként vonható össze az etnikai és a nemzeti identitás, miközben az előző sokszor csak „mikroszintű, lokális és intim”? Az etnopolitika és a biopolitika „egymásra csúsztatása” is ellenérzéssel tölti el.

A. Gergely András az etnoregionalizmus tájékozott szakértője és „csillagszerűen széttartó asszociációi” nem hagynak kétséget afelől, hogy szelíd anarchistaként nem szívleli az államot. Az „államiságkori történelemről” szól, elfeltételezvén, hogy majdcsak bekövetkezik a mindig mindent elnyomó állam végőrája. Az etnikumok – már amelyik! – pedig kicsik, intímek, szépek és valamilyen állam által elnyomottak. Azért érvel „elvont racionalitásom” ellen, hogy az etnikai kisebbségek létezhessenek, „egzisztálhassanak mikroszintű konszenzusok, pince-szintű magátólértetődőségek, etnikus identitás-ban megfogalmazott másságtudatok”. Úgy legyen! Csakhogy míg én az etnikailag semleges állam irányába keresném a zsákutcából kivezető utat, addig ő az állam nélküli intimitás mikroszférájában. E ponton nem érthetünk egyet, mert én az államot – a fenti okfejtés függvényében – a társadalom formájának vélem. Gondolom ennek követ-

keztében azt is, hogy az állam miként teokratikus, dinasztikus, nemzeti vagy osztálytartalmait maga mögött volt képes hagyni, ugyanúgy elhagyhatja etnikai tartalmát is.

Az etnopolitika és a biopolitika egybemosása pedig nem az én bűnöm, hanem a szemünk előtt lezajló, ismétlődő folyamat. Ahogy megroggyantak a nemzetállami tartóoszlopok, az egy nemzettestben való egységesülés reményei, ahogy elpárolgott az osztálytestvériség hite, úgy vált a biztos kapaszkodó utáni vágy tárgyává egyre inkább az etnikai kényszerközösség közös gyökerének vélt egysége. A választott fogalmakkal (nemzettest, osztálytestvériség) egyúttal jelzem, hogy nemcsak az etnopolitika, hanem az etnoszon kívül merőben másra alapozó politika is lehet biologizmussal terhelt, a politikai jelzőszavak metaforáiban a fiktív közösséget „valódi” leszármazási közösség visszfényében láttató erőfeszítés. Amikor A. Gergely András „egészséges identitásról” ír a kicsi, tehát szép etnikumai védelmében, akkor csak emlékeztetem Fehér Ferenc általam is idézett, az egészségesség kategóriájáról, mint a biopolitika jelzőbolyájáról írt elemzésére.

Sokban egyetértek A. Gergely Andrásal. Azzal azonban nem érthetek egyet, hogy az etnopolitikából kimazsolázza a pozitívumokat, azaz például az elnyomatás elleni helyeselhető föllépést, de minden egyebet megbocsát, ha kicsikről van szó. A probléma az, hogy vannak nagy méretű etnikumok is, s az ő erőszakoskodásaik nem intézhetők el nacionalizmus címén, mert a korhangulatnak megfelelően ezek is etnizált alapon lépnek föl minden ellen, ami etnikailag más. Az elvvel van baj. Mégpedig azzal, ha bárki, közössége méretétől függetlenül, etnikai önérvényesítésért állampolitikai eszközökhöz nyúlhat. Az állam és etnikum viszonyát tekintve az egyén, az egyes ember pártján állok. Nem tartom elgondolhatónak az állam nélküli társadalmat, s értékesnek vélem az etnikai kultúrát. Nem tartom azonban szerencsésnek, és nem gondolom szükségszerűnek, hogy bármely etnikai közösség – tekintet nélkül méretére – állampolitikai szinten és eszközökkel jelenjen meg és kényszerközösséggéként működjön az egyes emberrel szemben.

Miközben többen, szóban és írásban, szememre vetették, hogy a társadalomszemlélet etnizálódásáról írva valamiféle „posztmodern smoncával” (Lengyel László legyintéssel nyomatékositott kifejezése) hozakodtam elő, azaz hogy miért is törekedtem az általam észlelt jelenség magyarázatának egyikét az úgynevezett posztmodern érzületben megjelni, addig *Szilágyi Ákos* könyvnyi terjedelemben taglalja a posztmodern, s általa e szempontból posztimperialisnak minősített világhelyzetet (lásd *A tények és lények* című, a Liget kiadásában 1995-ben megjelent kötetét). „Véres pöttyök a posztmodern politika palettáján”, írja alcímként velem vitatkozó tanulmánya elejére. „Véresre” javítja azt, amit én „piszkosnak” mondtam.

Be kell vallanom, hogy a „piszkos” jelző csak önkéntelen alliterációként csúszott tollam hegyére. Ez a meggondolatlan önfeledtség azért is érthető, mert nekem nincs olyan kerekre kialakult képem a

„világ tényéről”, mint Szilágyi Ákosnak, s emiatt csetlek is, meg botlok is. Tisztelt vitapartnereim többnyire józan kételytől vezérelve kérdőjelezik meg egy-egy állításom. Nem így Szilágyi Ákos, aki folyékonyan bírja a „világvége eszperantóját”, a „huhogást”, aki már mindennel oly végletesen leszámolt, hogy megengedheti még azt is magának, hogy derűlátóan szemlélje az etnokrata „homokmadarak véres násztáncát”. (A beavatatlanok érdekében: a „homokmadár” a politikus szinonimája, aki a világ ténye miatt vagy ellenére a fejét a homokban tartja, s aki még tegnapban-mában-holnapban gondolkodik.) A helyzet e szerint ugyanis az, hogy a gazdaságilag és kommunikatív globalizálódott világ kedvez az etnikai sokszínűségnek, a kulturális pluralizmusnak. Vér csak ott és akkor fakad, ha a nemzetállam megkísérli, hogy keresztbe fekdjék az elkerülhetetlen előtt. A szuverenitásra törő etnikai államok azonban szétvetik az elaggott nemzetállami kereteket. A világ ténye nekik kedvez. „A nemzetállam már nem tud beleköpni a világ levesébe.” – Nos, mindez nagyon szórakoztatóan, éleselméjűen és ékesszólóan van elmondva Szilágyi Ákos szövegeiben, s dolgozatomhoz fűzött hozzászólásában is. Megadván magam a lehangoló elokvenciának, csak egy apróság miatt okvetetlenkednék. Szilágyi Ákos ugyanis azt mondja, hogy semmi aggodalom: a szuverenitásra törő etnikai államok csak a nemzetállam bilincseiből akarnak szabadulni, s ha ez a világ tényalapján – ami ugyebár már tény – bekövetkezik, akkor önként és dalolva mondanak le szuverenitásukról a planetáris egységesülés számukra is kívánatos elérése érdekében. Próbálom elfojtani magamban a kételyt, és helybenhagyóan bólintok. Nem kétlem hát, hogy a függetlenedő etnikumok integrálódásra (is) hajlamosak. De mi van akkor, ha kivívt szuverenitásuk a kutyának sem kell, ha a szupranacionális regionális és planetáris egységesülések nem kívánják társukul a sok-sok megszületett, megszületendő etnikai államot. Lehet, hogy úgy fog-nak maradni? Nemcsak megszerezni nehéz a szuverenitást, egyre inkább úgy látszik, megszabadulni sem könnyű tőle. Akkor pedig a homokmadarak dürrögése elnyomhatja a világ végét, mint a világ tényét konstatáló „huhogást”.

Lányi András hozzászólásának két fő ellenvetése van írásommal szemben. Az egyik az, hogy bedőltem a Heller Ágnes és Fehér Ferenc konstruálta biopolitikai álláspontnak, amely egy kalap alá gyö-möszöli az etnikai, nemi és ökológiai mozgalmakat, a másik pedig az, hogy nem veszem figyelembe a nemzettudat kínálta pozitív lehetőségeket. Az itt már érintett ellenálláspontok után persze mondhatnám azt is, hogy kézenfekvőbb lenne, ha tisztelt vitapartnereim egymással vitatnák meg nézeteltéréseiket, mert az egyébként alapvető, bár jellegében valóban fenomenológiai állításomat (miként ezt Balassa Péter helyesen jelzi), hogy ugyanis társadalomszemléletünk etnizálódik, egyikük sem vonta kétségbe.

Lányi András a könnyebbség kedvéért definiálja a nemzet és etnikum fogalmát. „A nemzet: tartósan együtt élő népesség közös vállalkozása. Ezzel szemben az etnikum (fiktív) eredet ismérvei szerint

képzett csoport.” A nemzet és az etnikum valóban nem azonos fogalmak. A különbség azonban (a 2000 júniusi számában közölt írásomban Benedict Andersonra támaszkodva magam is megfogalmaztam egy történetileg lényegesnek gondolt különbséget) korántsem ott van, hogy az egyik pozitív, a másik meg negatív értéktartalmú fogalom. Ugyanis nem egyszerűen fogalmakról, hanem sokszínű valóságról van szó. A nemzet nem kevésbé képzelt közösség, mint az etnikum. S a nemzetpolitikának éppúgy megvan az árnyoldala, mint ahogy az etnopolitikának is van elvitathatatlan érdeme. A nemzet azonban az állam fegyverzetében mindig jóval több, mint közös vállalkozás, s a nemzetpolitikuskok éppen úgy nem kérdik az egyént, hogy kíván-e vállalkozni, mint manapság az etnokraták, amikor etnikai alapon folytatnak állampolitikát. Meg aztán – kell-e mondani? – a nemzeti mozgalmak sosem voltak túl messze az etnikai fölfogástól. Legfeljebb beolvasztásra hajlottak a ma dívó etnikai kirekesztéssel szemben. Az, hogy manapság az etnikum fogalma hajlamos elnyelni a nemzet terminusát, azért is érthető, mert nem valami merőben idegen dologról van szó. Lányi András fennkölt definíciója nem változtat azon, hogy a nemzet is egy üdvözlésként elgondolt kényszer, s a nemzetpolitikák legjobb pillanataikban is kényszerközösségeként működtek imaginárius közösségeiket.

Ami pedig a biopolitika kategóriáját illeti, Lányi Andrásnak nincs könnyű helyzete akkor, amikor az ökológiai mozgalmakat általában kívánja kivonni e fogalom köréből. Ökológiai fölfogás éppúgy szép számmal található, mint nemzetfölfogás, s az általuk befolyásolt politikai mozgások is sokfélék. De hogy az élővilág és a társadalom összefüggéseit homloktérbe állító politikai mozgalmak – akár szelídek, akár szélsőségesek – mentesek lennének a politikára transzponált biologizmusoktól, az számomra több érvet kívánna. De Lányi András talán nem is ezt vitatja, hanem degradálónak érzi azt, hogy az ökológiai aggodalom gerjesztette politikai mozgalmak egy csoportba kerülnek a feministákkal és az etnopolitikával. Tartok attól, hogy a másik két idesorolt politikai jelenség képviselői vagy szóvivői is éppen oly kényelmetlenül és borzadva tekintenek egymásra, mint Lányi András öreájuk. Ugyan mi lehet az oka annak, hogy etnokraták, ökopártiak és feministák, kiknek forró érzelmeiből oly látványosan törnek föl a társadalmi energiák, viszolyognak egymás társaságától, hogy kölcsönösen kompromittálónak érzik egymást? Nem tudom, nem is akarom megoldani ezt a rejtélyt.

Kende Péter szerint két probléma keveredik tanulmányomban. Az egyik az, hogy érdemleges jelentőséget tulajdonítok a poszmodern érzékenységnek, az etnizálódás globális, s így térségünkben is megnyilvánuló jelenségének, a másik pedig, hogy szerinte azt állítom, hogy a demokratikus közösségben nincs helye az etnikai szerveződéseknek.

Miként Kende Péter vitatott tanulmányomat, én is többször elolvastam az ő hozzászólását. Ebből okultam is, s érteni vélem nézetkülönbségünk egyik okát. Egyetértünk abban, hogy az etnopolitika a

politikum része. Mint említettem, az etnikumok társadalmi tények, s természetesnek tartom, hogy a különféle szabadságjogok, s így a gyülekezési, szervezkedési stb. jogok e téren is politikailag érvényesüljenek. Ami ellen érvelek, az pusztán az, hogy az etnopolitika állampolitikai szintre emelkedjék. Míg Kende Péter nem említette, valóban nem gondoltam arra, hogy az „állampolitikai szint” megjelölés a „demokratikus politikai közösség” szinonimájaként is érthető. Kétségtelen persze, hogy államtag mivoltunkban – ha demokrácia van – egyúttal egy demokratikus politikai közösség tagjai is vagyunk. Megítélésem szerint azonban a magánszféra és az állami szint között az úgynevezett demokratikus közvetítő rendszer bő teret biztosít a legkülönbözőbb politikai mozgásoknak anélkül, hogy azok csupán magánjellegűek, illetve állami típusúak lennének. Szóhasználatomban tehát az „állampolitika” csak a politizálás, illetve politizáció egyik formája.

A továbbiakban persze már más véleményen vagyunk, hiszen Kende Péter szerint illúzió, sőt agyrém Kelet-Közép-Európában az etnikumot, akár csak gondolat-kísérletképpen is, kiiktatni az állampolitikából. Márpedig engem valóban foglalkoztat ez a gondolat. Hasonlóan ugyanis ahhoz, hogy sok és nehéz erőfeszítés után sikerült az állam és egyház viszonylagos szétválasztása, igencsak gondolatkísérletre érdemesnek vélem az etnikailag semleges állam kérdésének megfontolását. Századokkal ezelőtt illúzióknak és agyrémeknek minősítették, ha valaki a vallási szempontból semleges állam kérdését fontolgatta, de száz évvel ezelőtt már érdemleges lépések történtek e téren. Az iszlám államokról nem is szólva, tudom, hogy például Nagy-Britanniában vagy Dániában is államegyházak vannak ma is, de abban bizonyára egyetérthetünk, hogy a demokratikus politikai rendszerekben messze eltávolodtak a teokratikus államtól. Az egyházi közösségek továbbra is jelentős társadalmi entitások maradtak, de a vallási kultúrákat és az egyházi közéletet el lehetett választani az államélettől. Hasonlóképpen tartom elképzelhetőnek az etnikai szempontból semleges államot. Ha annak a gondolati és politikai energiának, amiből oly sok fecsérlődik el a többségi etnikum álcájaként hangoztatott nemzetpolitikára, illetve a csupasz etnopolitikai célok etatizálására, csak egy kis részét az így fölfogott etnikailag semleges állam kérdésére lehetne fordítani, akkor talán előbb találnánk kivezető utat mindennapi gondjainkból.

Kende Péter ugyanakkor e kérdésgubanc egészét hajlamos kelet-európai sajátosságnak tekinteni. Féreérthetetlen ugyanis, hogy amikor „normális helyzetet” mond, azaz amikor az „államhatárok és a történelmi-tudatbeli hovatartozás határai egybeesnek”, akkor valóban föltételez ilyen „normális helyzetet”, amihez képest Kelet-Európa vagy Kelet-Közép-Európa abnormis sajátosságai elemzendők. A számos ok miatt bekövetkezett etnizáló szemlélet azonban éppen a „normális helyzeteket” borítja föl – ha léteztek egyáltalán bárhol ilyenek azon túl, hogy egy többségi etnikum az állampolitikai eszközök birtokában „normálisnak” nyilvánított egy neki kedvező állapotot.

Az okok között az úgynevezett posztmodern érzékenység vagy a különbözőképpen fölfogott multikulturalizmus nem kis szerepet játszik. Igaz, hogy ezeket a szavakat csak szűk értelmiségi körökben használják, de kisugárzásuktól nincs mentes terület sehol a világon, s a regionális különbségektől meghatározottan ugyan, de alkalmas szellemi és érzelmi klímát jelentenek az etnokrata törekvések számára is. Igaza van Kende Péternek, hogy egy posztmodern kulturkritikus és egy Milosevic között ég és föld lehet a különbség, de a mindkettőjükre ható, kisugárzó nemzetközi demonstrációs effektus, a tömeghírközlés csatornáin áramló posztmodern érzékenység nem hagyható figyelmen kívül, mint az etnizálódó társadalmi szemlélet egyik oka.

„Nincs univerzális állam: minden »állampolitikai szféra« óhatatlanul valamilyen részközösséghez tartozik – írja Kende Péter –, ezek pedig napjainkban elsősorban és alapvetően »nemzetiek«.” Valóban nincs univerzális állam, s a nemzetállamok tényleg megtesznek mindent pozícióik megőrzéséért – ami persze mind a globalizálódás, mind pedig az etnizálódás miatt egyre nehezebb számukra. Az „élhető államot” ugyanakkor, ahogy ő nevezi, én inkább az etnikailag semleges állam irányában keresném – ami korántsem merő menekülés az univerzálisokba –, nem pedig a meglévő etnikumok állami rangra emelése útján, amit valóban csak az etnikai ügyek etatizálásának, az egyes állampolgárra telepedő, s immár állami jellegű erőszakkal is rendelkező, kényszerközösségek szaporításának tekintek. Vajon mennyivel realisabb és konfliktuscsökkentőbb manapság például a több milliós franciaországi arab számára valamely kollektív állampolitikai rangú szerep elgondolása és kiküzdése, mint az etnikai szempontból semleges állam kérdésén való gondolkodás? Miért volna lehetetlen az állampolgárok állama? Nem vagyok persze birtokában a megoldásnak, de „elsősorban és alapvetően” a nemzetállamok meglévő pozíciói miatt az etnikai kisebbségek problémáinak államosítását nem látom kiútnak.

Kozárd, 1995. augusztus 4.

*Gombár Csaba*

